

**A területi joghatóság kérdése a magyar
neo-aquisita kamara igazgatásában.**

Történelmünk egyik legválságosabb korszakának évtizedei visszhangzottak a *neo-acquisita* szótól. I. Lipót abszolutizmusa tette közismertté ezt a kifejezést és értették alatta a török uralom alól felszabadított területeket, főképp pedig ennek magyarországi részeit. Mi sem bizonyítja jobban a bécsi kormányköröknek a magyar államterület integritása iránti érzéketlenségét ebben a korban, mint ez a pusztá elnevezés, mellyel a császári sereg sikerei folytán visszafoglalt ősrégi magyar földet illették. *Új szerzemény* *neo-acquisita*, *neue Acquisiten* volt a császári udvar szemében minden történelmi múltú magyar vidék és város, mely 1683-tól, a felszabadító háborúk megindulásának évétől birtokukba jutott. A hódító korlátlan uralmi jogát kívánták érvényesíteni Ujvárnak csak két évtizeddel előbb török kézbe jutott környékén éppúgy, mint a réggen elveszett Buda várában, az ország középső felének elnépteledett pusztaságain s a hódoltság alatt szerbekkel benépesült magyar Délvidéken. S míg egyrészt a bécsi kormányférfiak merész elképzeléseket, nagy terveket szőttek a Habsburg-birodalom kelet felé való terjeszkedéséről, az új területek kihasználásáról, vagyonosodásuk lehetőségéről, a kizsákmányoló háborúkban végképpen elszegényedett magyarsággal meggyűlöltettek minden intézkedést, amit a *neo-acquistával* kapcsolatban tettek. „Irtózik a lélek az új szerzeményi jog pusztá említésére“ — írja Rákóczi a felkelését megindító kiáltványában¹ s ezek a szavak a nemzet érzelmének hű kifejezői azzal a felfogással szemben, melyet a bécsi udvar a *neo-acquistáról* vallott.

A XVII. század végső és a XVIII. század első évtizedeinek fő törekvése azoknak a feladatoknak megoldására irányult, melyeket a visszafoglalt országrész jelentett mind magyar nemzeti, mind pedig osztrák állampolitikai szempontból. Egy egész történelmi korszak a *neo-acquista* jegyében jelenik meg előttünk. Az alább közölt értekezést egy részlet csupán abból a tanulmányból, melyet

1 „Horret animus ad solam... Juris neo acquistici commemorationem“ Rákóczi 1703. évi kiáltványából. Staatsarchiv Hung. Fasc. 186.

erről a fontos korszakról forrástanulmány alapján szándékozom nyújtani.²

Már azokban a napokban, midőn Bécs felszabadítása következtében fanatikus hitté erősödött a császári udvarban a török kiűzésének lehetősége, megfogamzott ebben a magyar állameszmétől egészen idegen mentalitásban a visszaszerzendő országrészek elcsatolásának gondolata is. Az első tanácskozásokon félreérthetetlenül kifejezik, hogy „*új tartomány vagy fejedelemség módjára*“ akarják kormányozni a neo-acquistát, a magyar hatóságok teljes kikapcsolásával és a bécsi udvari kamarának közvetlenül alárendelt hivatalokkal.³ A *jus armorum* — fegyveres hódítás jogán vallja a bécsi udvar, hogy a visszafoglalt magyar országrész elvitathatatlanul a császárt illeti, akinek fegyverével és áldozatával sikerült kiűzni a törököt hazánk területéről. Ebben a felfogásban csak megerősíti a császárt Kollonics, ki nagyfontosságú tervezetében vallástudományi okoskodással bizonyítja, mint isteni jogban gyökerező elvet, hogy „az igazságos háború szerzeményei a hódítót illetik meg.“⁴ Mindebből a bécsi centralizmus ereje szól mely, attól tartott, hogy a magyar államterület növekedésével Magyarország politikai jelentősége is emelkedni fog. Ezért kapcsolják ki a magyar királyság kormányserveit, a magyar kamarát és kancelláriát a neo-acquistából s létesítenek nálunk egészen újszerű hivatalszervezetet a visszafoglalt területek igazgatására. Bizonyos a XVII. századi abszolutizmusra jellemző korszerűséget és üdvös elgondolásokat is kétségtől megállapíthatunk a bécsi udvar szándékában, a megvalósításnál azonban minden tervük csődöt mondott a kamarai tisztviselők önzésén, a katonaság fékezetlen magatartásán és főképpen a magyarság ellenállásán.

2 *Mayer Theodor*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit (1911) c. erősen osztrák történetírói felfogással megírt munkáján kívül csak részlettanulmányok je entek meg erről a korról. Közülök *Tagányi Károly*: A budai kamarai jószágkormányzás hivatalal. 1686—98. (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle IV. köt.), továbbá *H. Pálffy Ilona dr.* tanulmányát a kamarai igazgatás kezdeteiről (Domanovszky Emlékkönyv) kell kiemelnünk. *Szekfü Gyula* a Magyar Történet-ben „Bécsi kísérlet az új berendezésre“ címen foglalja össze éles megvilágításban a bécsi udvar törekvéseit.

3 Az 1684. júl. 24-én tartott konferencia szerint: „in formam novae Provinciae seu principatus . . die noviter aquisita et adhuc occupanda quo ad Oeconomicum et Politicum der Hoff Cammer Administration immediate zu untergeben.“ Udvar kamarai levéltár Ung, Hoffinanz 1684. aug. 29.

4 Einrichtungswerk, Camerale: „Dass so gar in Jure Divino versehen seye, quop acquisita Bello Josto acquirentis frint.“ Nationalbibl, Handschriftensamml. 8344. sz.

Az új szerzemények területe.

Hogy mit kell új szerzeményen érteni, azt a szükséges intézkedésekre vonatkozó javaslatot előkészítő bizottság szabatosan meghatározta: mindazokat a helységeket és területeket, melyeket az ellenség valóban megszállva tartott, továbbá azokat a részeket, melyek a hódoltság elismeréséül a töröknek adót fizettek.⁵ Tehát a Duna hosszában mindkét oldali vidéket a Csallóköztől egész Belgrádig, szélességben pedig Erdélytől a Száva folyóig. Pontosabban egy 1682-ből fennmaradt térképen tájékozódhatunk az u. n. *Turcica Hungarica* kiterjedéséről.⁶ Ez a térkép feltünteti a királyi Magyarország s a török uralom alatt lévő terület közötti határvonalat. Az északi határ a Vág folyótól Ujvár felett nagyjában egyenesen halad az Ipoly folyóig, majd ennek vonalát követve Szécsény, Buják, Somoskő, Eger felett megy el és a Hernád torkolatától délre, Mezőcsátnál éri el a Tiszát. Ároktő Tiszamenti község ezek szerint még a neo-acquistán fekszik és itt mint fontos átkelőhelynél, harmincadhivatalt is szerveztek az új intézkedések során.⁷ A Tiszától a Kraszna folyóig vonul a határ közvetlenül Debrecen felett, itt délre fordul és az erdélyi szélek mentén húzódik le a Maros folyóig. A *Partium* területét tehát szintén új szerzeménynek tekintették s hasonlóképpen a Marostól délre elterülő szörényi ispánságot, Lippa, Lugos, Karánsebes vidékét, mely a töröknek hódolt s így már régen nem tartozott Erdély fennhatósága alá.⁸ A nyugati határ Komáromtól vonul le a Balatonig Palota és Veszprém között, majd ennek vonalát követi s a Balatontól kissé délnyugatnak haladva, a Mura torkolatánál éri el a Dráva folyót, A Dráva-Száva közén Szlavonia és a Szerémség egész területe új szerzemény, valamint a horvátországi részekből a Kulpa és az Unna közti terület. Rajta megkülönböztetik a Pozsega körüli oláh és szerb lakosságú Kis Oláhországot (Kleine

5 „alle dise Pläzen und Territoria pro neo acquisitis zuhalten welche de Erbfeind wirklich besessen hat, oder demselben hul'digen und in hujus recognitionem einen Tribut reichen müssen.“ U. o.

6 Regni Hungariae Superioris et et maximae partis Inferioris... novissima et accuratissima Descripta J. A. Reiner S. C. M. Ingenieur, Wienae 1682. Nat. Bibl. Kartensammlung 9. a. 4. sz.

7 Udv. Kan. lt. Hoffin. Ung. 1696. dec. 19, 1697. máj. 28.

8 U. o. 1689. dec. 27. Breiner gr. jelentése: „Dass zwar obbenante Revier Lippa, Lugos und Karansebes in Partibus Regni seyen, es habe aber selbige... dem Türkhen frevwillig ce iert und eingeraubet, mithin a Jurisdictione Transylvanica verabalienieret, das also sothane Örtner als ein aus Handten des Feindes durch die Kay. Waffen Eroberter Gezürckh, pro poure noviter acquistis zuhalten seye.

Walachei.)⁹ Horvátországgal kapcsolatban vitás az u. n. Gariewicza-erdő (Gorics hegység), melyet a varasdi parancsnokság Horvátországhoz akar csatolni, a szlavóniai kamarai igazgatóság jelentése szerint azonban az említett erdő a török háborúk utáni határmegállapítás alapján a neo-acquistához tartozik.¹⁰

A bécsi kamarai bizottság véleménye szerint az új szerzeményi terület néhányszor akkora lesz, mint a magyar királysági rész, melyet a császár előzőleg birtokolt. Következésképpen — s a neo-acquista igazi jelentőségét ebben látja a bécsi udvar — „a kisebb rész a nagyobbat könnyen követheti és azzal együtt be rendezhető“;¹¹ különösen abban az esetben, ha az új szerzemények alattvalói az üdvös intézkedések folytán jobb helyzetbe jutnak, mint a régi területek lakói. Ebből az elgondolásból világos, hogy az új szerzeményekkel kapcsolatosan a királyi Magyarország kormányzásában is gyökeres újításokat kívánt megvalósítani a bécsi udvar. Másrészt azonban — s a jószándék itt nem hiányzott — példaadó, megnyugtató intézkedéseket terveztek, melyeknek vonzó hatása lesz a többi országrészekre is. Hogy mennyire más lesz azonban minden a gyakorlatban, arra a bécsi udvar sem számított.

A kamarai igazgatás feladatai és megkezdése.

A visszafoglalt területeken a felszabadító háborúkkal egyidőben kezdte el a bécsi udvari kamara a *polgári igazgatás* megszervezését. A teendők sorában döntő jelentőségűnek látják a *pénzügyi feladatok* eredményes megoldását, különös tekintettel arra, hogy a fölszabadító háborúk óriási pénzüsszeget emésztettek fel, a császári udvar pedig I. Lipót korában mindig pénzhiánnyal küszködött. A legnagyobb akadályt viszont a fegyelmezetlen katonaság jelentette, mely a polgári lakosságot egyáltalában nem kímélte, kifosztotta s ily módon adófizetésre képtelenné tette. A tisztek hasonlóképpen minden jövedelmet maguknak igyekeztek megszerezni. Ezt a bajt látva, az udvari kamara úgy határozott, hogy Franciaország és más hatalmak példájára a visszahódított részekre

⁹ U. o. 1695 márc. 2.

¹⁰ U. lt. Ung. Hoffinanz. 1708. szept. 2. „hiereho zu diser Neo-acquisticam gehöre.“

¹¹ Einrichtungsw. Cam.: „der kleinere Theil dem grössern leüchtlich folgen, und sich zugleich mit einrichten würdet.“

kellő hatalommal felruházott *kamarai személyt* szükséges helyezni.¹² Ez mint fő felügyelő (ober Intendant) megakadályozhatja a lakosság kizsákmányolását, sanyargatását, beszedi a jövedelmeket, lefoglalja a birtokokat, illetéktelen beavatkozást nem enged meg s a kamarai igazgatást minden tekintetben a császár érdeke szerint intézi. Ime tehát, a kamarai hivatalszervezet, a magyarországi bürokratizmus megvalósításának első terve, leplezetlenül nyugati mintára! De még a török viszonyokból is okult a bécsi udvar, mert török mintára a legszigorúbb fegyelmet kívánja megvalósítani a katonaságnál s büntetéssel, megtorlásokkal akarja azt távoltartani a kihágásoktól. Kénytelenek elismerni ugyanis, hogy a császári hadseregben nincs meg az a jó katonai erény (guette Kriegs Disciplin), melyet megtalálnak a töröknél, mert a török katona a lakosságot a legkisebb mértékben sem zaklatja, így lehetővé teszi a gazdálkodásukat és az adók benyújtását.¹³ A szolgáltatások mértékének megállapításában és a jövedelmek beszedésének módjában is a török viszonyokhoz kívánnak alkalmazkodni.

A bécsi udvar másik fontos felfogása a létesítendő intézkedésekkel kapcsolatban, mint már bevezetésképpen is hangsúlyoztuk, az, hogy *a magyar hatóságokat teljesen távoltartsák* a neo-acquistától, mivel szerintük nem is vitatható a joguk azokhoz a területekhez, melyeket a magyarok háborúban elveszítettek és a császár győzelmesen, saját költségén és a többi országok legnagyobb erőfeszítéssel visszafoglalt.¹⁴ Így azután a mégis csak tapasztaltabb magyar kormányzervek és hivatalok kizárásával, elvek és elképzelések után igazodva, tapogatózva, kiküldött bizottságok jelentése nyomán és túlnyomórészt idegen tisztviselőkkel kezdte meg a bécsi udvar intézkedéseit az új szerzeményeken. Ennek következtében ahelyett, hogy a vélt mintaadó alkotásokat valószínűsítette volna meg, nagyon sokszor következtelen, tervszerűtlen intézkedésekkel tették zavarossá a neo-acquista kamarai ügyét. Ez

12 „ad exemplum bey Franckreich und anderen Potenzen . . . zu denen conquisten nothwendig ein Kameral Persohn, mit einigen Subalternis cum autoritate zubestellen.“ 1684. jún 26 és aug. 29-én tartott tanácskozásokon.

13 „deren Inwohnern die geringste beschwernuss nicht anfluet, welches verursachet, dass der Unterthanen ruhig und ohne belästigung seiner Württschaft abwartet, und destoleichter und richtiger seine gaben erlegen kan.“ 1684. aug. 29.

14 „Was die Hungarn Jure Gentium et Belli verlohren und Euer Kay. Mt. victi morum, mit eigenen Spesen und höchsten aggravio Ihrer übrigen Länder reoccupiren khönne Ihro mit fueg nit disputierlich gemacht werden“ 1684. aug. 25-i udv. tanács véleménye.

az állapot pedig csak kedvezett a számos kalandorhajlamú és hűtlenül gazdálkodó új hivatalnok önző céljainak.

A közvetlen alárendeltség vagy *centralizmus* eivének a kamarai igazgatásban való érvényesítését fokozatosan még a felszabadító háborúk kora előtt megkezdte a bécsi udvar. Ennek következtében a pozsonyi magyar kamara is a bécsi udvari kamara intézkedéseinek végrehajtó szerve lett a felsőmagyarországi kamarával együtt. Külön, az udvari kamara függvényeként működött már a magyar bányavárosok igazgatósága, a magyaróvári és a csáktornyai adminisztráció.

Mint fontos elvet már az új szerzeményekről folyt első tanácskozások alkalmával (1684) leszögezte a bécsi udvari kamara azt is, hogy az összes visszafoglalt területek igazgatásának *szék-helyét* (Haupt Zitz) *Budára teszik*, ha majd ez a vár is birtokukba jut. Minthogy azonban a török kiűzése nem ment olyan gyors ütemben, mint azt gondolták, s a Duna-menti várak: Esztergom, Visegrád, Vác, Pest visszafoglalása után (1683–84) előbb még *Újvár* került a hatalmukba s vele jelentős terület a Duna felett, itt kezdték meg először a neo-acquista kamarai ügyének megszervezését.

Az *első commissio neo-acquisticát* Belchamps Károly báró udvari kamarai tanácsos vezetésével küldték az Esztergom-körül új szerzeményekre, majd a visszafoglalt Újvárra az ottani kamarai ügyek berendezése céljából (Camerale Einrichtung.)¹⁵ A gazdasági ügyek további irányításával *Werlein István* újvári élelmezési intézőt (Proviand Verwalter) bízták meg. Ugyanőt helyezték a következő évben visszafoglalt Budára is az ott létesített kamarai hivatal élére.

1. A budai kamarai igazgatóság területe és hivatalai.

A neo-acquista területének felosztása a kamarai igazgatóságok között.

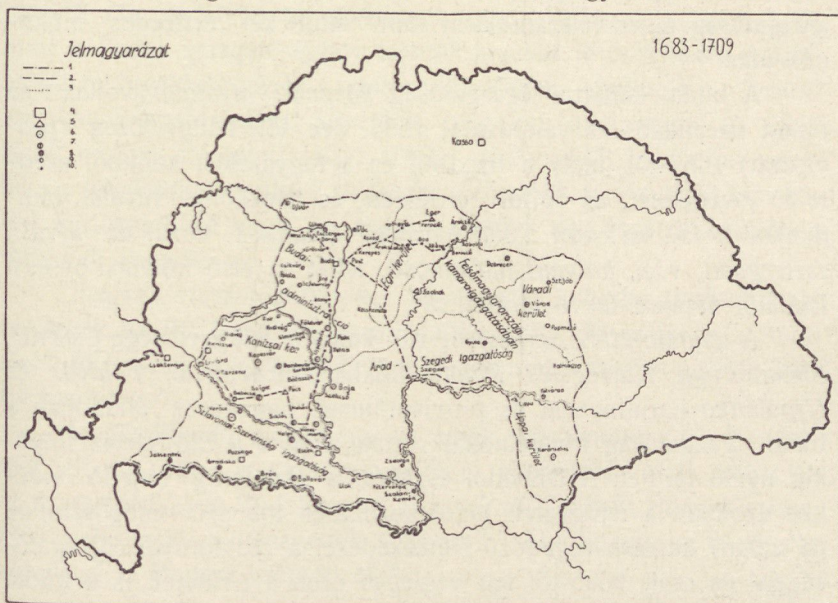
Werlein megbízatása néhány nappal Buda visszafoglalása után már megtörtént s mint előzőleg Újvárott, a katonai élelmezésen kívül a gazdasági ügyekre való felügyeletet teszik kötelességévé.¹⁶ A következő hónapokban és a visszahódított területek nö-

¹⁵ 1685 nyarán. L.: H. K. lt. Ung. Hf. 1684 szept. 12., 1685. júl. 9.

¹⁶ U. o. 1686 szept. 10. „Die Inspektion in Oeconomico, wie vorhin zu Neütheüsl.“

vekedésével mind Budán, mind pedig vidéken a kamarai hivatalok egész sora épült ki a Werlein személyével azonos budai felügyelőség (Inspectio) alatt. A fejlődést e tanulmánykeretében csak röviden vázolhatom.

Magában a Budáról történő kamarai irányításban jelentősebb mozzanatok, hogy Werleinnek a nagyobb tekintéllyel való igazgatás érdekében császári tanácsosi címet adományoznak,¹⁷ majd pedig őt *budai kamarai igazgatóvá* tették meg.¹⁸ Halála folytán ugyanazt a tisztséget a következő évben Plassner Ferdinándra ruházta a császár,¹⁹ megfontolván a kinevezésénél, hogy a budai kamarai

1. ábra. A neo-aquista területe és kamarai igazgatásának térképe.

1. = Az új szerzemények határa. 2 = Kerületi beosztás. 3 = Postaútak. 4. = Kamarai igazgatóság (adm. inspekció) 5. = Kamarai előjáróság harminccaddal. 6. = Kamarai felügyelőség (provizorátus) harmincadhivatallal. 7 = Kamarai felügyelőség. 8. = Főharmincad. 9. = Fiókharmincad. 10. = Postaállomás.

adminisztrációt „mint valami külön kamarát“ szervezték meg az udvari kamarától való függésben az új feladatok jó berendezése céljából,²⁰ különösen fontos tehát, hogy erre a teendőre alkalmas

17 U. o. 1687. dec. 15.

18 U. o. 1690. júl. 15. „Camerai Administrator zu Ofen.“

19 U. o. 1691. ápr. 1.

20 „Nun ist ermeldte Cameral Administration von Anfang zu den Ende dahin resolviert und aufgestellt worden, dass Sie gleichsamb als eine besondere Camer das wetläuffige oeconomiam der Orthen führen, mit guetter Einrichtung des Neuen Werckhes.“ 1691. márc. 12. Ud. Kam. Lt. Ung. Hoffinanz.

személyt jelöljenek ki. A budai kamarai igazgató ellenőrzését és hatáskörének megszükitését jelentette viszont, hogy az udvari kamara melléje tanácsot szervezett a budai két rangidős tisztviselő bevonásával és adminisztrátor kötelességévé tette, hogy a hét meghatározott napjain gyűléseket tartsanak s minden fontos intézkedést itt határozzanak el.²¹ Ettől kezdve már nem személyhez szólnak az udvari kamara meghagyásai sem, hanem a budai kamarai hivatalhoz. Plassner utóda Kurz János lett az igazgatóságban s neki a császár már a magyar bárói rangot adományozta.²² Ugyanő azonban megérte még a budai kamarai hivatalok bomlását és az igazgatóság teljes felszámolását több mint két évtizedes működés után.²³

A budai kamarai igazgatóság *központi hivatalai* voltak: az ottani harmincad- és vámhivatal 1686. dec.-től, felügyelőség (provisorat) 1687-től, mely a tizedből és a fogyasztási adókból szedte fő jövedelmét, az építési, erdészeti, és telekkönyvi hivatal. Mindenkor hozzá tartozott a külső *vidéki hivatalok* közül az *ujvári, esztergomi, váci, hatvani* harmincad, tehát az első hódítási öv és a Budától északra fekvő terület.

A *Dunántúlról Székesfehérvár* kamarai felügyelősége *Csikvár, Simontornya, Hidvég és Palota* fiókharmincadokkal, *Földvár és Ujpalánka* harmincadai és provisorátusai ugyancsak állandóan a budai igazgatóság hivatalnokai voltak, vagyis a Sió-Sárvíz folyóig nyúló terület. A Drávától északra, a Balatonig terjedő vidéken azonban a felügyeleti jogot kezdetben többször megosztották az udvari kamara ingadozó intézkedései a csáktornyai igazgatósággal és csak 1695-től lett végleges ezen a területen is a budai adminisztráció jurisdíctiója.²⁴

A *Duna-Tisza közén* csak *Szolnok* az a hely, amely az itt létesített birtokfelügyelői (praefectus bonorum) és harmincad hivatalal a budai igazgatóság egész működése alatt Budához tartozott. *Szeged* kamai tisztviselői, harmincadosa és kamarai felügyelője, majd később praefectusa az idő nagyobb részében szintén a budai adminisztráció felügyelete alatt volt, 1703-ban azonban az aradi új igazgatósággal egyesítették. Ugyanez lett a sorsa röviddel utóbb a

21 U. o. 1693. febr. 3.

22 U. o. 1698. máj. 6-án. L, 1700. dec. 11.

23 U. o. 1686–1709. A budai adminisztráció megszűnéséről értekezésem végén szólnak

24 L. erről részletesebben A csáktornyai-kinizsai igazgatóság c. fejezetet.

bajai hivatalnoknak és a hozzátartozó Bácska területének is.²⁵ Eger viszont csak a kamarai igazgatás kezdetén volt három évig a kassai kamara felügyelete alatt, 1691-től pedig harmincadhivatalával és felügyelőségével a budai igazgatóság alá került. Gyöngyösön csak a Thököly-féle fiskális birtokokra ügyelt fel a budai adminisztráció egy pénzbeszedő alkalmazásával.²⁶

A *tiszántúli* területekből *Nagyvárad* körzete, valamint a *gyulai* és a *halmágyi* kerület is átmenetileg szintén a budai igazgatóság alatt állott, ezeket azonban elcsatolták tőle a felsőmagyarországi kamarához, illetőleg az aradi inspecciónhoz²⁷

A Maros folyón túl szervezett *lippai* kamarai előljáróságot, mint a budai igazgatósághoz tartozó hivatalt létesítették a *karánsebesi* felügyelőséggel és harmincadhivatallal együtt. Ez a terület azonban visszafoglalását követően még két alkalommal is újból török uralom alá jutott (1691, 1695), tisztviselőit fogságba vetették, a hivatalokat pedig *Tótváradra* helyezték át. Az 1699-ben kötött karlócai béke végül az egész szörényi neo-aquistát ismét a töröknek engedte át.

Belgrád visszafoglalásakor ugyancsak a budai inspectio alá rendelték az itt létesített harmincadhivatalt, de ez is csak rövid életű intézmény volt, mert Belgrád hamarosan megint a török birtokába jutott.²⁸

Megemlítendő még, hogy az egyik legszámottevőbb jövedelmet jelentő sóügy is az adminisztráció ellenőrzése alatt volt s az új szerzeményeken *Pest*, *Szeged*, *Nagyvárad*, *Szolnok*, *Baja*, *Kanizsa*, *Pécs* helységekben létesítettek sóhivatalt, sőt a komáromi és eszéki sóhivatal is Budára számolt el.²⁹

A postaügyet is a kamara igazgatóság irányította és a neo-acquista területén négy irányban szervezték meg a postaszolgálatot: Budáról *Neszmélyig*; Érd, Földvár, Tolna, Pécs és Légrédon keresztül *Kanizsáig*; Hatvanon át *Egerig* és másrészt Árokszálláson át *Bábolnáig*, a Tiszáig; végül Kecskeméten és Szegeden keresztül *Aradig*.

25 U. K. It. Ung. Hf. 1703. máj. 29, 1704. máj. 28. L. az 5. fejezetet.

26 Az egész budai igazgatóságról terjedelmes kimutatás és jelentés van 1698. nov. 21. alatt „Extractual Tabell aus denen unter der Kay. Cam. Administration zu Ofen für anjezo stehenden und zuvor gestandenen Dreysigist, Provisorat und Praefecturat Ämbtern.”

27 L. a 2. és az 5. pont alatt.

28 U. K. It. Ung. Hf. 1689. ápr. 20.

29 U. o. 1698. nov. 21, 1705. márc. 20 alatti kimutatás.

Már ebből a rövid áttekintésből is látjuk, hogy az udvari kamara, szándékával ellentétben, nem helyezte a budai kamarai igazgatóság alá az összes új szerzeményeket, hanem más, már részben meglévő s részint később szervezett főhivatalok alá utasította a neo-acquista egyes területeit és kamarai hivatalait.

A továbbiakban sorban megvizsgáljuk, hogy mely felsőbb kamarai hivatalnak volt szerepe az új szerzemények gazdasági be rendezésében és felügyeletében.

2. A felsőmagyarországi kamara hatásköre.

A kassán székelő u. n. *felsőmagyarországi kamara* szervesen a pozsonyi magyar kamara függvénye volt úgy n, I. Lipót korának központosító törekvése következtében azonban a hécsi udvari kamara közvetlenül is kapcsolatot teremtett vele s az ide kinevezett kamarai igazgatóknál sok esetben a magyar kamara megkezdésével tett intézkedéseket. A magyar kamarát többszöri figyelemzetéssel teljesen távol tartotta az udvari kamara a neo-acquistától, nem úgy azonban a kassai kamarát, melyre fontos feladatokat bízott az új szerzeményeken a pénzügyi igazgatás terén. Fischer Mihály kassai kamarai igazgató két területen is kapott megbízást a kamarai tennivalók megindítására az új szerzeményeken: Eger környékén és a Tiszántúlon, főleg Nagyvárad hivatalainak ellenőrzésében.

Eger várának 1687-ben történt visszafoglalása után a vele együtt felszabadított terület felügyeletét a szolnoki kamarai előjáró akarta kezdetben megszerezni, az udvari kamara azonban „*ex speciali commissione*“, újabb intézkedésig Fischer Mihály kassai adminisztrátorra bízta azt a feladatot, hogy intézkedéseket tegyen Eger körül a kamara érdekében és jelentéseket küldjön az ottani helyzetről.³⁰ Bár kezdettől fogva csak ideiglenes igazgatóságnak (*interims direction*) tekintették Fischer megbízását, a hatásköri féltékenység hamarosan megnyilvánult a budai adminisztráció részéről. *Kecskemét* és *Gyöngyös* városokat ugyanis Fischer Egerhez szándékozott csatolni és kérését Werlein érvelése ellenére először teljesítette is az udvari kamara. Megokolásuk szerint Gyöngyös közelebb fekszik Egerhez, mint Budához, a török időben is hozzá tartozott s a vár javítása szempontjából szükség van mindkét vá-

30 U. K. Lt. Ung. Hf. 1687. dec. 13.

ros ingyenmunkájára, mert Egertől 5–6 mérföldre minden falu romokban hever.³¹ A vizsály ezzel nem szűnt meg, sőt fokozódott a zavar, midőn Caraffa, az új szerzeményekre kiküldött biztos Kecskemétet és Gyöngyöst utóbb Szolnokhoz kapcsolta. Az udvari kamara tehát részletes jelentést kért Caraffától, hogy mely város hova lenne legalkalmasabban csatolandó.³² A bizottsági vizsgálat térképvázlatot is készített az ügyben a Duna–Tisza közti acquistáról s közli Fischer és Werlein teljesen ellentétes felfogását, érve ését. Fischer továbbra is az egri kerület teljes elpusztultságával, lakatlanságával okolja meg álláspontját, míg Werlein azt állítja, hogy Eger körül az egész vidék már újból rendbejött. Mivel az ottani igazgató a Duna feletti egész területet magának akarja megszerezni, még azt is, ami tőle 30 mérföldre fekszik, neki nem marad más — írja Werlwin —, mint csupa pusztaság Szolnok és Buda között. Kecskemét és Körös különben is Pest megyében fekszik s mindenkor Budához tartozott a török időben. Ha az udvari kamara nem változtatja meg határozatát és mindent Fischernek ad, fel kell adnia a reményt, hogy a Budán napról-napra növekvő kiadásokat fedezni tudja. A bizottság felfogása a jelentések nyomán az lett, hogy Gyöngyöst Egernél hagyják meg, a többi helységet pedig Budához csatolják.³³ Hamarosan és véglegesen azonban Werlein került ki győztesen a nagy vitából olyan módon, hogy ismételt kérésére az egész egri kerületet a budai adminisztráció alá rendelték.³⁴

Eger és környéke tehát az ott még 1688-ban létesített birtokfelügyelőséggel és harmincadhivatallal három évig állt a felsőmagyarországi kamara elnökének igazgatása alatt és csak a borsodmegyei új szerzemények maradtak továbbra is alája rendelve.³⁵ A hivatalok számadásait 1691-től már a budai adminisztráció ellenőrizte s 1694-ben az ide kinevezett Penz Ferenc felügyelőnek a prefektusi tisztet adományozták.³⁶

A *Tiszántúlon Nagyvárad* visszafoglalásával (1692) kezdődött a kassai kamara jelentősebb szerepe a gazdasági ügyek irányítá-

31 U. o. 1688. máj. 15., jún. 21

32 U. K. Lt. Ung. Hf. 1688. aug. 28.

33 U. o. 1689. febr. 16 : „Entlich könte Ganges bei Erlau verbleiben, die übrige Orten aber nacher Ofen gezogen werden.“

34 U. o. 1690. aug. 8. „tam bonorum, quam annonae Praefecti von der Ofnerischen Administration hinführo dependiren.“

35 U. K. Lt. Ung. Hf. 1701. febr. 2.

36 U. o. 1691. jún. 30, 1693. nov. 21.

sában. Először csak a felsőmagyarországi kamara pénzét utalták ki az „Isten kegyelméből és fegyvereink dicsőségével visszafoglalt“ Várad erősségének javítására,³⁷ majd pedig az itt létesített hivatalokat, is a gondjaira bízta az udvari kamara. A budai igazgatóság ugyan erre a kerületre is igényt tartott, de csak 1692. okt. 1-től 1696. márc. végéig, tehát másfél évig volt Várad és környéke az igazgatása alatt s ettől kezdve a felsőmagyarországi kamarához tartozott.³⁸ Váradon harmincadhivatal és felügyelőség, *Szentjóbón* és *Papmezőn* pedig ugyancsak felügyelőség működött, valamint kezdetől fogva a kassai kamarához tartozott a *debreceni* harmincad és sóhivatal.³⁹

Két évvel Nagyvárad visszafoglalása után *Gyulával* a Körös-Maros közötti neo-acquista hovacsatolásának kérdése is joghatósági vitára adott alkalmat a budai igazgatóság és a felsőmagyarországi kamara között. Kezdetben a Maros-vidéket s a tőle délre elterülő lippai kerületet is a budai adminisztrációhoz csatolták, mert Breiner gróf kamarai tanácsosnak az új szerzemények felülvizsgálására kiküldött bizottsága ezt így találta jobbnak. Utóbb azonban a gyulai és a halmágyi kerületet a felsőmagyarországi kamara alá rendelik.³⁹ Végül azzal a megokolással, hogy a halmágyi fiókharmincadnál és a tótvárad harmincadnál sok elszámolási hiányt, rendetlenséget tapasztaltak, és az igazgatást Budáról alkalmasabban intézhetik, a gyulai és a halmágyi kerületet 1698-ban ismét a budai igazgatóság felügyeletére bízták.⁴⁰

A tiszántúli részeken, épúgy, mint Egernél s más új szerzeményeken tehát szintén nem találta meg a bécsi udvari kamara a határozott irányt, melyen haladhatott volna. Innen származtak a többszöri ellentmondó intézkedések. Egyéni törekvésektől indított kamarai tisztviselők jelentései, kéréseik nyomán intézkedtek gyakran, előző rendelkezéseikkel homlokegyenest újakat bocsátottak ki s ez a legnagyobb zavart okozta. Közben csak arra ügyelt féltékenyen a bécsi kamara, hogy a tiszántúli új szerzeményeken a kassai igazgatóságnak juttatott felügyeleti szerepkör nagyobb mértékű intézkedési jogosultságot ne vonjon maga után. Amikor pl. egy esetben a felsőmagyarországi kamara egy nagyváradai tisztviselőt mulasztásai és kihágásai miatt állásából elmozdított, a bécsi kamara

37 U. o. 1692. jún. 13, legkevesebb 20,000 forintot.

38 U. o. 1698. nov. 21-i jelentés.

39 U. o. 1696. aug. 30. részletes kimutatás a szepesi kamara hivatalairól.

40 U. K. It. Ung. Hf. 1698. nov. 6, dec. 20.

a legnagyobb felháborodással tiltakozott, hogy császári tisztviselővel ilyen merészelt tenni. Elrendelik a felfüggesztett hivatalnok azonnali visszahelyezését és megtorlással fenyegetik a kassai kamarát, ha nem engedelmeskednék.⁴¹ Ez az egy eset a legtisztábban megvilágítja a felsőmagyarországi magyar kamara és a bécsi udvari kamara közt az új szerzemények gazdasági igazgatása tekintetében kialakult kapcsolatot: a bécsi kamara intézkedik a tőle függő helyzetbe került kassai kamaránál s ez csupán felügyeletet gyakorol a tiszántúli neo-acquistán szervezett kamarai hivataloknál. Összeírja ezenkívül a kir. fiscust illető birtokokat, hogy azok sorsáról, eladásáról a bécsi udvar döntsön. Később, a birtokigazolások éveiben még azzal növelték a jelentőségét, hogy Kassán, az ottani kamarai igazgató, Thavonat báró elnöklete alatt egy *külön commissio neo-acquisticát* létesítettek a bihari és borsodmegyei birtokosok jogainak ellenőzésére azzal a megokolással, hogy ezeknek a nagy távolság miatt igen terhes lenne a bécsi udvari kamaránál való megjelenés⁴². A kassai kamara Thavonat elnöklete alatt viszont az udvari kamarának teljesen alárendelt hivatala lett, s helyzetében csak a szatmári békekötés után következett be változás. Ekkor a magyar kamara kérésére III. Károly elrendelte, hogy a felsőmagyarországi kamara ismét a pozsonyi kamarától függjön.⁴³ Így végre a tiszántúli és borsodi visszafoglalt részek is magyar kamarai hatóság felügyelete alá kerültek.

3. A csáktornyai – kanizsai igazgatóság.

A csáktornyai kamarai adminisztrációt még a Wesselényi-féle szövetkezést követő konfiskáció nyomán létesítette a bécsi udvari kamara a muraközi és drávavidéki Zrinyi-birtokokból. A felszabadító háborúk megindulásakor tehát a dunántúli és szlavoniai neo-acquista területek szomszédságában a bécsi kamarától függő hivatal működött már Nagy György igazgatóval az élén. Minthogy pedig a neo-acquistáról és a konfiskációról úgyis azonos felfogást vallott a bécsi udvar és az egész töröktől visszafoglalt területet a maga számára lefoglalandónak tekintette, a legegyszerűbb megoldásnak az látszott, ha a csáktornyai adminisztráció hatáskörét ki-

41 U. o. 1697. okt. 4, dec. 19, 1698. máj. 22.

42 U. K. It. Ung. Hf. 1701. febr. 2, jul. 14.

43 U. o. 1712. ápr. 5.

terjesztik a közelében elterülő új szerzeményekre. Bár az udvari kamara Pécs környékére külön birtokfelügyelőt is kinevezett Vincens Keresztély személyében, mégis úgy intézkedett, hogy Nagy adminisztrátorral együtt foglalják le a császár nevében az összes Pécs, Siklós és Kaposvár körül fekvő birtokokat.⁴⁴ Ez nem jelentett alárendeltségi viszonyt a csáktornyai igazgatósággal szemben, hanem Vincens hivatala közvetlenül a bécsi kamara felügyelete alá tartozott kezdetben és ezt tájékoztatta megfigyeléseiről.⁴⁵ Sőt a budai igazgatóság hatáskörének növekedésével hamarosan a pécsi felügyelőség ellenőrzését is Werleinre bízta.⁴⁶ A mellőzését érző Nagy csáktornyai kamarai igazgató ebben nem nyugodott meg, hanem a Pécs környékén és a szlavóniai új szerzeményeken a kamarai igazgatás terén mutatkozó rendetlenségre, zavarra hivatkozván, e részeken külön igazgatóság létesítését kérte a bécsi kamarától, a budai inspectió joghatóságának megszüntetésével.⁴⁷ A felügyeleti jogért való vetélkedés személyes küzdelemmé fajult Werlein és Nagy között és különösen Szigetvár és Kanizsa visszafoglalása után vált élessé. Werlein azt jelenti ennek során pl. Bécsbe vetélytársáról, hogy gyűlölt, goromba ember, akivel senki sem akar együttműködni,⁴⁸ A hatalmi versengésre különben maga a bécsi udvar adott alkalmat ingadozó és ellentmondó intézkedéseivel. Miután egyszer a budai igazgatóság alá rendelte már a pécsi kerületet, egy év múlva Nagy adminisztrátor felügyeletére bízta Pécs, Siklós, Kaposvár összes kamarai hivatalait. Néhány hónap múlva a további vizsály elkerülése céljából a császár ismét úgy határozott, hogy a Dráván és a Dunán innen fekvő területek a budai inspectiótól függenek, a Dráva és a Száva közötti rész pedig a csáktornyai adminisztráció alá tartozzék.⁴⁹ Ez az intézkedés sem je-

44 U. K. It. Ung. Hf. 1637. jan. 22., márc. 16. In *Nahme Ihro Kay. May. alle bey Fünfkirchen, sicklos, Kaposwar umbliegende Gütter zu apprehendieren* “

Részletes jelentése 1687. jul. 1. alatt.

45 U. o. szept. 25., nov. 15.

46 U. o. 1687. dec. 4. „*Quam disordine et sub confuso procedat oeconomia inferiorum neo-acquistarum Hungariae et Slavoniae partium, . . . quod non habeant omnes ibidem instituti Administratoratus praeter inspectionem Budensem . . . unum expertum cordatum directorem.*“

47 U. o. 1689. márc. 23. *er allenthalben verhast und Wegen seiner importunitet niemand mit ihm zuthun haben will.*“

48 1688. szept. 6-án erről értesítik a budai inspectiót.

49 U. K. It. Ung. Hf. 1689. máj. 23. : „*die Districtus nach dem Situ der Flüsse zutermindern, und demnach alles, was herwärts und disseyts der Drau nebst deme so jenseits der Donau gelegen, und defacto von Ofen dependiret, der ofnerische Inspection, was aber zwischnen der Drau und Sau situiret ist, einer etwa weit ers erfolgenden verordnung, gedachte Czakathornische Administratori Nagy zuuntergeben und einzuraumben.*“

lentette azonban még a joghatósági viták megszűnését és a kerületi felosztás állandósulását, mert néhány év múlva *Kanizsa* központi hellyel a Dráva-, Duna-Balaton közötti részt ismét Nagy igazgatása alá rendelték és 1693-tól 1695-ig ott is hagyták. Az adminisztráció észak-keleti határául a Sió és a Sárvíz folyókat jelölték meg.⁵⁰

Háromszor cserélt tehát gazdát nyolc év alatt a pécsi kerület, úgy, hogy majd a budai, majd a csáktornyai igazgatáshoz tartozott és csak 1695-től állandósult rajta a budai adminisztráció felügyeleti joga. 1695. márc. 2-án közölték a budai igazgatósággal, hogy a Drávától északra fekvő területet, amint régen volt, ismét hozzá csatolják s felügyeleti jogát ezután gyakorolja rajta. Ezek a következtelen rendelkezések szintén jellemzők a bécsi kamara határozatlanságára, mellyel a neo-acquista ügyeit oly sokszor intézte. A kerületben különben az alábbi hivatalok működtek: *Pécsett* harmincad és birtokfelügyelőség, *Kanizsán* főharmincad, *Babocsa*, *Légrad* és *Hidvég* fiókharmincadokkal és ugyancsak kamarai felügyelőség, melyet *kanizsai adminisztráció* néven emlitenek [1693—95 között];⁵¹ *Szigetváron* és *Kaposváron* hasonlóképpen harmincadhivatal és provizorátus volt, *Siklóson* egyedül felügyelőség, valamint említést találunk a *dombóvári* felügyelőségről is.⁵² A *vörösmarton* harmincad és felügyelőség szintén ebben a kerületben fekszik, de ezt csak 1695-ben szervezték meg s mindig a budai igazgatóság alá tartozott, épp úgy, mint az alárendelt *mohácsi* fiókharmincad.

4. A Dráva—Száva közének kamarai igazgatása.

Szlavónia és *Horvátország* visszafoglalt részein ugyancsak a csáktornyai igazgatóság volt a kamarai intézkedések megindítója. Sőt maga Nagy adminisztrátor tárta fel elsőnek a bécsi udvar előtt annak szükségességét, hogy Eszék, Vuchin és Valkó visszafoglalt várak környékére egy alkalmas kamarai személyt kell kinevezni a császárt illető jövedelmek biztosítására, mielőtt a katonaság mindent elpusztítana.⁵³ Kérélmé nyomán nem is késlekedik az udvari

50 U. o. 1693. jún. 4. „Totum praefectoratum Quinque Ecclesiensem cum integro Dominio huic immixta Szigethiensi, juxta decursum fluvij Sió ex lacu Balaton in Saarvis Fluvium.“

51 U. o. 1698. nov. 21. alatt a hivatalok részletes leírása.

52 U. o.

53 U. K. t. Ung. Hf. 1687. okt. 13.

kamara és úgy intézkedik, hogy *Pozsegából* Nagy irányítsa a visszafoglalt részek gazdasági ügyeit az ugyanekkor Eszékre kinevezett Fischenhauser prefektussal együtt. A katonaság élelmezéséről való gondoskodást, a falvak összeírását, jövedelmek számbavételét teszik kötelességükké s védelmükre az udvari haditanács oltalomlevelét kérik.⁵⁴ Sőt hamarosan külön udvari embert, Shallenberg Kristófot küldik ki, hogy a Duna-Dráva-Száva közötti új szerzemények parancsnokának, Dünnewald gr. tábornoknak tanácsot és utasításokat adjon a gazdasági és politikai teendőkkel kapcsolatban.⁵⁵ Ily módon különítették tehát el a katonai és a polgári igazgatás feladatait.

Nagy csáktornyai kamarai igazgató az egész Dráva–Száva közötti neo-acquistán felügyeletet gyakorolt. A Pozsegára kinevezett Zembliack Márton előljáró, az *eszéki* prefektus, a horvátországi neo-acquista igazgatásában pedig Malick János *légrádi* harmincados voltak az alája utalt tisztviselők.⁵⁶ Kérésére az összes harmincadhivatalokat és vámokat is felügyelete alá rendelték és hatáskörét csak növelte a bécsi udvari kamara, midőn az Eszékre kinevezett harmincadosnak hivatali utasítással való ellátását is reá bízták, sőt feljogosítják, hogy ellenőréül egy magyar embert alkalmazzon.⁵⁷ A zavar azonban itt is hamarosan jelentkezik. Amidőn az udvari kamara Eszékre új gazdasági felügyelőt nevezett ki rábízva a harmincadhivatal ellenőrzését is, azzal az útasítással, hogy a budai igazgatóságtól függjön és ennek meghagyásaihoz alkalmazkodjék.⁵⁸ Ez az intézkedés azonban csak az udvari kamara átmeneti ingadozását jelentette, mert amikor az eszéki harmincados hamarosan elmozdítják hivatalából, a helyére kinevezett új tisztviselő kioktatását ismét Nagyra bízzák.⁵⁹

Nagy részleges leírást készített négy kerületéről: a *pozsegai*, *eszéki*, *pécsi* és *vitrovicai* birtoktestekről, miután azokat maga mind bejárta.⁶⁰ Egész működése, előrelátása, tervei, jelentései azt a benyomást keltik, hogy eredményesen és lelkiismeretesen szolgálta a bécsi udvart. Reá bízták még a Száván túli, boszniai hódítóso-

54 U. o. 1687. okt. 24, nov. 4.

55 U. o. 1687. nov. 15.

56 U. o. 1688. szept. 7.

57 U. K. It. Ung. Hf. 1687. dec. 4.

58 U. o. 1683. jan. 2.

59 U. o. 1688. nov. 4.

60 U. o. 1688. febr. 24.

kon is a kamarát illető intézkedések végrehajtását⁶¹ s haláláig a bécsi kamara teljes bizalmát élvezte. Utóda rövid ideig Kéri Balázs volt a Dráva—Száva közötti terület igazgatásában is,⁶² hamarosan jelentkezett azonban kérelmével Zemlyak Márton pozsegai prefektus az összes szlavoniai, horvátországi új szerzemények feletti igazgatóság adományozásáért olyan hatáskörrel és adminisztrátori címmel, amilyent Nagy György élvezett.⁶³ Az ezzel kapcsolatosan folytatott kamarai tanácskozásokból értesülünk, hogy Nagy igazgatását utólag hanyagnak, zavarosnak minősítik⁶⁴ s éppen ezért elrendelik a Dráva—Száva közén egy *külön felügyelőség* (eine besondere Inspection) megszervezését, különös tekintettel az itteni rác lakosságra. A Drávától északra fekvő területet ugyanekkor a budai igazgatósághoz csatolják.

Zemlyákot valóban az új szlavoniai igazgatóság élére állítják és alája rendelik az eszéki hivatalt is. Ezzel kezdődik tehát a horvát-szlavon új szerzeményi részek teljesen *elkülönített kamarai igazgatása* 1695-től, egyben az itteni rác és oláh lakosság különválasztása, midőn elrendelik, hogy az Unna és a Kulpa közötti rác és oláh lakosokat katonai szolgálataikért minden teher alól mentesítsék.⁶⁵

Zemlyák igazgató hivatali utasítása előírja, hogy a székhelye *Pozsegában* legyen és kiépítik az alája tartozó hivatalokat is. E szerint Sziszecktől Péterváradig 9 harmincadhivatalt és kamarai felügyelőséget szerveznek, pontos helyüket azonban még nem határozzák meg, csupán a körzeteket.⁶⁶ Ezeken kívül már régi és most a pozsegai igazgatás alá rendelt hivatal az eszéki harmincad és felügyelőség. Az itteni tisztviselő, Gerold Henrik már 1689 óta teljesített szolgálatot a neo-acquistán s bizonyára sérelmesnek találta pozsegai hivatalnoktársának méltóságban való emelkedését, mert az összeférhetlenség tünetei hamarosan itt is megnyilvánultak. Zemlyák panaszt emelt, hogy Gerold inspectori címétől nem akar megválni s alárendeltségét nem ismeri el. Az

61 U. o. 1688. szept. 7, 1693. máj 15.

62 U. o. 1694. febr. 16, aug. 28.

63 U. K. It. Ung. Hf. 1695. márc. 2. „inter Draum, Savum, Colapim et Unnam . . . mihi Functionem s ve iam sub Titulo Inspectoris, sive vero Administratoris cum eo auctoritate, que defuncto Georgio Nagy concessa fuit, conferre dignaretur“

64 „mit schlechter Württschaft administrirtet und alles in confusion gelassen“ U. o.

65 U. o. 1695. márc. 2.

66 U. o. 1696. febr. 20.

udvari kamara figyelmeztette is az eszéki „vice inspectort“ a pozsegai igazgatóval való jó egyetértés ápolására és az engedelmes-ségre.⁶⁷ Geroldnak Zemlyákkal szemben emelt vádjai miatt viszont az udvari kamara vizsgálatot indított utóbb s minthogy értesülé-sük szerint a pozsegai inspectióban mulasztások, sőt lopások for-dultak elő, 1697-ben bizottságot is küldenek ki a Dráva—Száva közötti igazgatóság felülvizsgálására.⁶⁸ Zemlyákat ennek követke-zésében hivatalától felfüggesztették, javait a kamara javára lefoglal-ták s a vizsgálat befejezése után sem helyezték többé vissza hiva-talába.⁶⁹ Utóda Gerold lett s neki az udvari kamara 1703-ban a valóságos kamarai inspectori tisztet és magyar kamarai tanácsosi címet adományozott a szlavoniai aquisitán 14 év óta teljesített, sokszor életveszélyes, hű szolgálataiért.⁷⁰ Igazgatósága alá tartozott Verőce, Valpo, Diakovár, Eszék, Vukovár, Pétervárad kerülete és az egész Szerémség. Az új igazgatóság központja *Eszék* lett s a Dráva—Száva közén a következő hivatalokat találjuk: felügyelősé- get (provisorát) *Pozsegában, Péterváradon, Bakováron, Valpon és Verőcén*; harmincadhivatalt: *Brod, Gradiska, Jessenovitz, Pétervárad, Verőce*, fiókharmincadocat pedig *Szalánkemén, Irrick (Illok) és Turanovitz* helységekben.⁷¹

Pozsegát az 1701-ben külön igazgatás alá rendelt u. n. Kis Oláhország és Szlavonia szerb lakosságú területeinek középpont-jává tették, kinevezvén ide a rácok előljárójává és bírójává Kalla-neck Sándort. A cél ezzel az volt, hogy a szerb lakosságot min-den magyar hatóság felügyelete alól kivonják és közvetlenül az udvari kamara igazgatása alá rendeljék.⁷² Kallaneck azonban nem csupán a rác nép előljárója maradt, hanem az eszéki igazgató tá-vollétében őt a kamarai ügyekben is helyettesítte. anélkül azon-ban, hogy tőle függő viszonyba került volna. Mert midőn hivatali viszály keletkezett Gerold és Kallaneck között, az udvari kamara úgy intézkedett, hogy a rácok előljárója közvetlenül csak tőle függ-jön.⁷³ A szerb lakosságnak külön kerületben való megszervezése és

67 U. K. It. Ung. Hf. 1696. júl. 30, 1697. szept. 30.

68 U. o. 1696. dec. 17, 1697. júl. 16, nov. 13. stb.

69 U. o. 1701. okt. 5 és 20.

70 U. o. 1703. jun. 15.

71 U. o. 1705. jan. 16.

72 U. o. 1701. szept. 28. „keiner ex Hungarica Natione vel ad eandem quodam modo pertinens seyn: sonder der Fiscus Regius und mediante illo die Kay. Hoff Camer dises Officium Praefecti et Judicis Rascianorum unter-tretten solle.“ — 1702. jun. 28.

73 U. K. It. Ung. Hf. 1705. febr. 28, márc. 24.

a többi jobbágy néptől történt elkülönítése összefügg azokkal a katonai feladatokkal, melyeket tőle a török háborúk során, de főképpen a Rákóczi-felkelés idején várt a bécsi udvar.⁷⁴ Tudatos nemzetiségi politika ez már, mely a magyarságtól érzelmileg távollévő szerb lakosság katonai erejét használja ki a magyar nemzeti törekvéssel szemben. Ugyanettől a céltól indítva, a budai adminisztráció feloszlásakor, 1709-ben a szlavon-szerémségi igazgatóságot továbbra is a bécsi udvari kamara alatt hagyták meg. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a bécsi udvarnak ez a szeparációs politikája mit jelentett a magyar nemzeti ügy szempontjából azokban az időkben, midőn a belső és külső háborúk megszűnésével a lakosság tartós megtelepedése, polgáriasodása megindult. Természetes, hogy a bécsi udvarnak ilyen nemzetiségi, majd telepítési tevékenysége folytán a délmagyar vidék nem lehetett magyarrá.

5. Arad—szegedi kamarai kerület.

A budai adminisztrációtól és a kassai kamarától egyaránt távoleső része volt az új szerzeményeknek a Tiszántúl déli része és Maros-vidék. A kamarai igazgatás tekintetében való hovatartozása ennek a hajdan Bartium néven Erdéllyel kapcsolt országrésznek, mint azt az előző fejezetekben láttuk, vitákra adott alkalmat abból a szempontból, hogy Budáról vagy a felsőmagyarországi kamarától kormányozható-e alkalmasabban. Bizonyos törekvést abban az irányban is látunk, hogy a legkeletibb részeket, a halmágyi és a desnai kerületet Erdélyhez csatolják,⁷⁵ de már az 1689-ben létesített bizottsági vizsgálat alkalmával eldöntötték, hogy „tisztán új szerzeménynek kell tekinteni” a Maros-vidéket.⁷⁶ Míg az új kamarai igazgatás megszervezése után Várad és környéke hosszabb ideig a kassai kamara alá tartozott, a délebbi: halmágyi, tótváradi, lippai, karánsebesi hivatalokat Budáról irányították. Felmerült ugyan a terve már a Breiner-bizottság idejében annak, hogy a jobb kamarai igazgatás érdekében a Tiszántúlon s a Köröstől délre Erdélyig külön igazgatóságot létesítsenek,⁷⁷ de mindaddig,

74 Mindjárt a Rákóczi-felkelés elején pl 1000 szerb véghelyi huszár toborzására kap megbízást a szlavóniai inspektor és ugyanennyire az aradi kam. igazgató. U. o. 1703. aug. 4.

75 U. K. lt Ung. Hf. 1700. jan. 17, 1711. márc. 16.

76 U. o. 1689 dec. 27.

77 U. o. 1690. ápr. 15.

míg a karlócai-béke nyomán *Arad* várát ki nem építették, ezen a részen a budai adminisztráció alá rendelt hivatalok működtek.

Arad várának, mint a Maros-vidék védelmi központjának jelentősége igen megnőtt az 1699-ben megindult gyorsíramú erődítési munkák következtében s hamarosan a kamarai igazgatás tekintetében is magasabbrendű szerepet kapott.

Első lépésül az aradi kamarai igazgatóság megszervezésére az udvari kamara elrendelte a halmágyi és a dési (desnai) kerületnek a budai adminisztrációtól való elcsatolását azzal, hogy az ott eddig alkalmazott harmincados tisztviselő és ellenőre hivatalából elbocsátandó, a kerületek pedig ezentúl *Arad* erődítésének céljára Haruckher János császári tanácsos, udvari kamarai biztos (H. C. commissarius) felügyelete alá tartozzanak.⁷⁸ Már 1700-ban az *aradi inspectio* említésével találkozunk s ennek vezetője Haruckher.⁷⁹ Az igazgatóság megszervezése és az aradi kamarai hivatalok működése azonban valójában 1701-től kezdődik. Ekkor nevezi ki az udvari kamara Klaus Keresztélyt aradi provisorrá és harmincadossá, Fehlner Jánost pedig ellenőrévé. Egyben intézkednek, hogy a halmágyi és gyulai hivatalok minden kimutatásukat, összeírásukat küldjék át Haruckhernek s öt további állandóbb és tökéletesebb intézkedésig inspectorrá nevezik ki.⁸⁰ Az új igazgatóság szükségességét azzal indokolják, hogy mind Gyula elpusztult, mind pedig *Lippa* várát teljesen lerombolták, tehát az eddig erre folyt kereskedelem gyaníthatólag *Arad* felé irányul majd s az itteni népesség, polgárság is növekedni fog. Figyelembe kell vennünk, hogy a törökkel kötött béke folytán a neo-acquistából elvesztett a Marostól délre fekvő terület, *Karánsebes*, *Lugos*, *Lippa* fontos helységekkel. Itt megszűntek a kamarai hivatalok és mivel — az aradi igazgatóság jelentése szerint — a szőrényi ispánság lakosai részben nem akartak megmaradni török hódoltság alatt, sokan átjöttek a Maros—Tisza közére, melyet a *Körös* folyóig az aradi inspectióhoz csatoltak. Az áttelepülő nemes és nem nemes lakosoknak az udvari kamara határozata értelmében birtokokat és telkeket adományoztak a Marostól északra fekvő vidéken.⁸¹

Az aradi inspectio hatáskörének további növekedésében igen jelentős a *szegedi kamarai eljárósággal létesített kapcsolat*. Ez az

78 U. K. lt. Ung. Hf. 1700 szept. 14, nov. 29.

79 U. o. 1700. szept. 15

80 U. o. 1701. jan. 19. Haruckhert értesítik: „unter deiner Inspection, bis khunftig eine volkhomen und stabilierte Einrichtung in sachen beschiehet.“

81 U. K. lt. Ung. Hf. 1701. máj. 11, szept. 24

együttműködés rövidesen a két hivatal összevonására vezetett. Haruckhert u. i. 1701-ben Olaszországba rendelték az ottani katonai élelmezés irányítására s távollétében helyettesül Herdében Ferdinánd szegedi kamarai prefektust alkalmazták udvari kamarai biztos címmel.⁸² Két év múlva a szegedi praefectura megszüntetésével az ottani hivatalt csupán felügyelőséggé és harmincaddá csökkentették Comet József volt ellenőr vezetése mellett s egyben *Szegedet az aradi igazgatóság alá rendelték*.⁸³ Ugyanekkor az aradi inspectori állást Führer Mátyással töltötte be az udvari kamara s neki rövidesen a kamarai tanácsosi címet adományozza, Herdent pedig udvari kamarai tanácsossá nevezték ki.⁸⁴

Tovább nőtt az aradi igazgatóság hatáskörében és területileg a Rákóczi-felkelés idején. A bácskai kerület előljárói hivatalának vezetője, Hillebrand János u. i. a felkelőkhöz pártolt át s így Bácska területét a budai adminisztrációtól elcsatolván, az aradi inspectióval egyesítették. Mivel Baja szintén a bácskai kerületben volt, az udvari kamara úgy intézkedett, hogy Baját is az aradi inspectióba kebelezték be s az ott alkalmazott harmincados és kamarai felügyelő az aradi igazgatóságtól függjön.⁸⁵ Führert ettől kezdve rendszeren „*aradi és szegedi kamarai inspector*“ címmel illetik. Hivatalának jelentősége különösen a Rákóczi-felkelés miatt nőtt meg s hű szolgálataiért, melyet veszélyeztetett helyen teljesített, illetményét a szlavoniai inspectoréval teszik egyenlővé.⁸⁶

Miután 1709-ben a magyar rendek sürgetésére a budai adminisztrációt megszüntették és hivatalait a magyar kamara alá rendelték, az arad-szegedi inspectio „bizonyos meggondolásból“ még továbbra is a bécsi udvari kamarának közvetlenül alárendelt igazgatóság marad a szlapon-szerémségi inspectióval együtt.⁸⁷ Még tovább is fejlesztették ezt a kerületet, mert pl. Zsablyára csak azután helyeztek kamarai hivatalnokot, fiókharmincadost,⁸⁸ sőt Szol-

82 U. o. 1701. máj. 11, és jún. 1.

83 U. o. „mit der Subordination der Cameral Inspection zu Arad incorporiret.“ 1703. máj. 29.

84 U. o. és jún. 23.

85 U. o. 1704 máj 28.

86 U. o. 1708. máj. 26, Évi 1600 frt.

87 U. K. It. Ung. Hf. 1709. jún. 7-én értesítik erről a magyar kamarát „Slavonica aum Syrmienſi, nec non Aradienſi cum Segediensſi Inſpectionibus (quae nihilominus certis ex conſiderationibus Noſter um ad id moventibus, hic et nunc ab hac Caes. Aulica Noſtra Camera immediate adhuc dependebunt) in Statu quo persistentibus ac manere debentibus...“

88 U. o. 1709. júl. 4.

nohra is ki akarják terjeszteni az aradi igazgatóság hatáskörét de eredménytelenül, mert az ottani harmincados tisztviselő csak Budára hajlandó jövedelmet beszoigáltatni.⁸⁹ Arad, Zaránd, Békés, Csanád, Csongrád megyék és a Bácska területéből alakult ki tehát fokozatos térhódítással az aradi kamarai igazgatóság a vázolt hatásköri fejlődés szerint.

Hogy milyen meggondolások vezették a bécsi udvart, midőn a budai aministráció felszámolásával egyidejűleg ezt az ország-részt továbbra is a régi elv szerint neo-acquista módjára kívánta kormányozni, a bécsi udvar törekvéseinek ismeretében ezt könnyen megfejthetjük. Ugyanaz, ami már a szlavoniai igazgatóságnál érintettünk: a nemzetiségi kérdés. Politikai tekintetben itt is függetlenítették a szerbeket a magyar hatóságoktól, midőn a Duna—Maros—Tisza vidékének szerb lakosait külön bíró felügyelete alatt szervezték meg.⁹⁰ Másrészt ezt a területet katonai védőövvé építették ki.⁹¹ A nemzetiségi politikát az oláh lakossággal kapcsolatban is jól látjuk Comet aradi kamarai igazgató egyik jelentéséből. Az oláhokról azt írja, „hogy egyáltalában nem akarják a magyarokat földes urukul elismerni és inkább lesznek török alattvalók, ha a németek nem védelmezik és igazgatják őket.”⁹²

Amikor tehát III. Károly uralkodása elején törvénybe iktatta a nemzet kívánságát, hogy az új szerzeményeket „teljes egészében visszacsatoljuk” (de toto reincorporabibus), ezt egyedül az ország középső részével kapcsolatosan valóította meg a bécsi udvar, a Délvidék azonban nem került magyar igazgatás alá. Sőt a Temesköz visszafoglalásával a neo-acquistica kérdése újabb lendületet kapott, mert ott is a régi elv szerint fogtak hozzá a kormányzáshoz.

A budai aministráció megszüntetése.

A Rákóczi-felkelés idején a budai kamarai igazgatóság válságos helyzetbe került s ennek következtében a bécsi udvar itt a kamarai centralizmus elvének feladására kényszerült. A nemzet fegyveres felkelése elsősorban és érthetően a budai aministráció

89 U. o. 1711. okt. 16.

90 U. o. 1703. jún. 25.

91 U. o. 1696. júl. 24, 1697. december 7. stb.

92 „Die Wallachische Unterthane absolute die Hungarn zu kheire Grundtherren haben, und lieber unter den Türken, als unter ihnen sein, wan sye nicht von den Teütschen sollen geschütz und gehandhabt werden.“ U. K. lt. Ung. Hoffinanz 1712. okt. 2.

alá tartozó idegen kamarai hivatalokat érintette. 1703-tól kezdve a legtöbb hivatal a felkelés miatt jövedelmet már nem szedhetett és beszüntette a működését.⁹³ A kamarai tisztviselők egy része fogságba jutott, másokat kivégeztek, volt aki elmenekült császári uralom alatt levő területre, de olyan is akadt, aki pénztárával együtt a rebellekhez pártolt át.⁹⁴ Az udvari kamara kénytelen volt beszüntetni a birtokadományozást is az új szerzeményekről s a commissio neoacquistica működését is elnapolták.⁹⁵ Rákóczi a meg-egyezés lehetőségiről való tanácskozás alkalmával viszont a nemzet egyik legfontosabb követeléseként kívánta az új szerzeményeknek a magyar korona alá való visszacsatolását.⁹⁶ A megváltozott körülményekre való tekintettel a bécsi udvari kamara már 1706-ban foglalkozik is a budai adminisztráció megszüntetésének tervével. Megállapítják, hogy tőle úgyszintén elcsatoltak már bizonyos területeket, a birtokok jórészét már eladták, a jövedelmek pedig főképpen a rebellió miatt annyira megcsappantak, hogy már az ott alkalmazott császári kamarai tisztviselőket sem tudják belőle fizetni.⁹⁷ A budai kamarai tisztviselők is végső inségbe jutottak, mert éveken keresztül nem kapták meg az illetményeiket. Kényszerítő hatás alatt és miután minden remélhető jövedelmet kiaknáztak már, volt csak hajlandó tehát az udvari kamara arra, hogy a budai igazgatóságot a pozsonyi magyar kamara joghatósága alá bocsátja. Szándékukról 1709-ben értesítik a magyar kamarát, de kötelességévé teszik egyben, hogy a volt hivatalnokok jórészét továbbra is alkalmazza, sőt a hátralékos fizetésüket is utalja ki.⁹⁸

Tanulmányomat annak igazolásával kívántam lezárni, miután

93 Igy Eger, Hatvan, Vác Ujvár, Földvár, Székesfehérvár, Szolnok, Pécs Kanizsa, Kaposvár, Babocsa, Ujpalánka, Vörösmarton 1703-tól „wegen des eingefallenen Rebellen-Tumults die Amtierung aufgehöret und bis anhero verhindert geblieben“ U. o. 1709, jan. 8.

94 Erről a válságról u. o. 1704. máj. 28, jan. 28, dec. 29; 1705. márc. 31, ápr. 7. alatt találunk jellemző adatokat.

95 „die bey aniezt schwebenden Rebellenischen Unruhen in Hungarn sonst angeordnete, so genante Neu Acquistische Commission auf eine Zeit verschoben ist“ U. K. It. Ung. Hf. 1705, okt. 2, 1706. máj. 6.

96 „Incorporationem neoacquistorum Coronae et Regno.“ Staatsarchiv Ung. 188. fasc. az 1705. évi béketárgyalások aktái.

97 U. K. It. Ung. Hf. „Das Offnerische Cameral Administrations Wesen ... vorderist durch die noch immer fürwährende Ragoczysche Rebellion dergestalten verschmähet und zu Grund gegangen seye. dass es nicht mehr so viel abwerffe, worvon die daselbsten bestellte Kayl. Officianten mit ihren nahmbhafften Besoldungen daraus ... betritten werden können“ 1706. nov. 8.

98 U. o. 1709. jún. 7, dec. 14.

az új szerzemények feletti területi joghatóságért folyt küzdelmet ismertettem, hogy a Rákóczi felkelés, ha más vonatkozásban nem jutott is célhoz, a magyar területi integritás tekintetében felbecsülhetetlen jelentőségű eredményt ért el, midőn meghiúsította az ország középső részén az idegen szempontú és érdekű kormányzás további érvényesülését, megerősödését. Csak így volt lehetséges, hogy, hogy a töröktől visszafoglalt alföldi vidéken a XVIII. század folyamán a magyar élet megerősödött s nem jutott a neo acquistának ez a nagyobb fele is ugyanarra a sorsra, mint a délv. magyar országrész a bécsi udvar telepítési és a nemzetiségeket kiváltságosan elbíráló tevékenysége következtében.

Dr. Mezösy Károly.